

2. Nouveau Traité Géométrique de L'Arpentage. Par A. Lefevre. (2 Theile)

3. Traité de Topographie d'Arpentage et de Nivellement Par L. Puissant.)“

(Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију 294 (б. XI^a. к. XIII/1. 1844).

Требало би сад видјети које је то било девето дјело које је Турски послао Владици.

То је било њемачко дјело „Das Aufnehmen des Terrains und dessen Darstellung durch Projektion horizontaler Flächen“ од Аугуста фон Шеле-а које је Пилерсдорф 11 септембра 1844 г. доставио из Беча Турском у Задар. (Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију 294/б. XI^a. к. XIII/1 1844 „пр. 23/9. 1844. 2239/п“).

Ј. Милсвић

Извјештај о раду у Државном архиву у Задру од јула мјесеца 1948 г. до децембра 1950 г.¹⁾

Како сам сазнао да се у Државном архиву у Задру налази велика архивска грађа која се односи на Петра II Петровића Његоша, тражио сам од Историског института да ме пошаље на извјесно вријеме у Задар. Институт се радо одазвао мојој молби и упутио ме у Задар јула мјесеца 1948 г. гдје сам остао до децембра мјесеца 1950 године.

Пошто су били текстови који су се односили на Црну Гору писани на разним страним језицима, образовао сам једну екипу. Документе на италијанском језику откуцавала је на машини Лина Свењак, а текстове на њемачком Емилија Миловић. Пошто би се документи преписали, упоређивао сам их. Текстове на италијанском језику сравњивао сам неко вријеме с проф. Матем Суићем, директором Археолошког музеја у Задру, извјесно вријеме с д-ром Ником Дубоковићем, затим с д-ром Круном Крстићем и проф. Антонијем Зурићем. Њемачке текстове сам упоређивао с Емилијом Миловић.

Историски материјал у Државном архиву у Задру који се тиче Црне Горе исписиван је систематски по годинама. Преписивана су не само оригинална писма појединих црногорских владара него и сав материјал који стоји у узрочној вези с тим писмима. Исписивани су и подужи извјештаји, меморандуми, дневници

¹⁾ Овај извјештај прочитан је на сједници Историског института Црне Горе, одржаној 17 маја 1951 г.

и све оно што би могло да послужи за боље освјетљавање историје Црне Горе.

У току мог боравка у Задру преписано је око 8.203 документа. Тај материјал обухвата око 11.032 на машинама откуцаних и руком преписаних страница.

Академик д-р Петар Колендић, који већ годинама проучава историјску грађу о Његошу у Државном архиву у Задру, пружао ми је у љето 1948 г. издашну помоћ упутствима и савјетима на чему му најсрдачније захваљујем.

У најважније документе, које смо исписали у Државном архиву у Задру, спада 39 оригиналних писама владике Данила. Ти оригинални документи осниваоца династије Петровића су бесумње од великог значаја, не само зато што је од владике Данила сачувано врло мало оригиналних његових писама, него и због тога што је владика Данило главна личност „Горског вијенца“ из чијег се живота досад врло мало знало.

Према овим новим документима владика Данило је велики патриота и човјек који воли мир и слогу међу црногорским и бокелјским народом. Ми га видимо како учи на Цетињу „оне недобре, а и неке добре људи да сједе с миром и да се доже са свакијем у љубав“, како настоји да се помире завађени Цетињани с Паштровићима, како „жели и проси мирну краину гледат не само ове от наше епархије ма и оне от Рисна кои су вазда брзи писат неправду како и неки наши сусједи Будљани“. „Ми им добра хоћемо“, наставља владика Данило у једном свом писму, „колико да су ни иста браћа“. Врло карактеристичне су ријечи владике Данила: „... Ма и наша слабост говори да би добро све ово уједно стиснут и умирит зашто кад мала искра огња остане у потоаи неугашена може се от ње и велики огањ уждит, а вљетра је врајјега доста кои пуха и раждиже сваки дан“.

Сљедеће кратко писмо јасно нам показује да је владика Данило био енергичан човјек: „У Махине, и у Поборе, и у Браиће, браћа ве зову на помоћ да сте сутра прежде зоре у Ријечку Нахију сваки брчник лаки да се помогнете бранит от напасти, а ту цареве заповиједи не кажују него се паре ишту силом.“

Владика Данило био је заштитник сиротиње. То се види из његова писма од 12 јула 1729: „Нијесмо нигда имали обичај да се са злом ни на кога пише, зашто није ни лијепо, ни поштено, ма ово пишем поради сузах сиромашкијех који су одрти и уцвијелени от проклетога попа Богдана и от његове дружине Грађанах, а то поп и није, него капо от злијех људи и то су ребели и отметници и Божи и господски. Врзи тога попа Богдана у тамницу и те све Грађане, а те плате подате протопопу Ђуру и попу Раичу Пламенцу и протопопу Вуку Ђурашковићу и друзијема кои буду ш њима доћ.“

Слично нешто сретамо и у његовом писму од 18 јуна 1727 године: „Преузвишени (господин и господар), мучно ми је за често додијеват в(ашем) п(ресвијетлом) г(осподству) зашто знамо да ми

доходи до образа мога стидно, ма су мање не могу учинит зашто ми додијаше сузе правијех кристијан(ах) кои (с)у напастовани и насиловани и изаслати от онијех кои не познају Б(ог)а ни слушају суда, ни се боје страха господскога. Не могу у дуго за све невоље Ива Перова и његова брата Марка писат зашто с(мо) били дали на знање онда у Будву в(ашему) п(ресвијетлом) г(осподству). Зато и сад молимо и поклањамо се с овом нашом пониженом и препоручујем ви ове два брата да их помогете и уздржите крепосћу от ваше преведре правде зашто су т(о) добри кристијани доиста, него им није мира от злијех кои су их кћели убит на врата страже от града Будве и оста(јем) за вазда на службу в(ашег) п(ресвијетлог) г(осподства)”.

Владика Данило је поборник правде и истине и велики непријатељ злих и немирних људи. То нам освјетљава његово писмо од 16 октобра 1729:” . . . правда је ваша чиста и премного бистра”, тако он јавља Антонију Бембу о Раду Јовову који је био бачен у гвожђа, „вљероваћете и његовој невољи и штети која га нахои и коју подноси от свакога зла човјека, а на своју кућу и баштину. Ваша је мудрост велика и знате што је краина и што су куфини близу злијех људи. Њему су и жену и сестру зли људи били украли и заробили како двије овце, пак је једва жену откупио, а сестру нећ(е) никад откупит, ни виђет, а кад је то било, онда је он служио преведрога принципа, пак му друзи пасу гору силом и притискују баштине, а он би се ктио бранит и врх себе стојат и зато су га узели људи у ненавидост. Све се је обрнуло наопако и уђаха је чловјек на чловјека. Сад нејачему от јачега није стана, ни живота.”

Многа писма владике Данила говоре о његовом слабом здрављу. Из једног његовог писма сазнајемо да је он у дубокој својој старости био „у ноге зло болан и у очи мало здрав”. У једном другом писму он изјављује: „Ја сам стар и мало сам фалио очима; не видим ни писат“. 19 новембра 1727 г. јавља Антонију Бембу: „Не могу друго него опслужит вашег п. и п. г. заповиједи и доћ се поклонит ако г-н Б(ог) допусти нашој слабости само једне дуре здравља от моје тешке ножне болијести облакшат, само ту до Котора, само за испунит љубав и службу коју смо дужни приказат в. п. и п. г.”

Првог јануара 1728 г. обавјештава Антонија Бемба да је дошао „јучер у недељу овден доље у Махине веома трудно и мучно от сромоче ножне хвалећи г-на Б(ог)а, у друго смо у све здрави, ма у ноге сасма слаби. Три конака смо чинили от Црмнице до Махина, а то су четири уре у све хода у моје младо доба, ма велику славу и хвалу ваља дат г-ну Б(ог)у који нас милује овијем кастигањем зашто тако говори с(ве)то писмо апостолско: Кога Б(ог)милије, тога и наказује.“

У свом писму од 7 јануара 1728 г. каже владика Данило: „. . . него се боим от мојега слаба живота, јер нећу моћи колико ми срдце жуди зашто ако је друго тијело и здраво. али није ко-

ристи добре, пошто су ноге иструхле и избишале зашто оне носе све тијело и у ову кршну земљу оне на(ј)веће служе, а беж њих је све залуду теке да залуду хљеб једимо.”

Нешто слично саопштава и у свом писму од 20 априла 1728 г.: „Наша је слабост веома слаба и нејака от патименат које носи моје слабо тијело от половине живота, доље ноге све иструхле и избишале, ма ваља да се чине силом за велику прешу от Б(о)жије службе здравема и за испунит ону службу за ваше господско поштење и за учинит дуг платит што смо дужни предиду учинит оному пу(к)у мало умному.”

Двадесет другог јула 1729 године он пише Антонију Бембу: „Ми смо стари и у ноге љуто болесни, а и у очи, и у руке не много здрави, ма у срдце, фалећи г(осподи)на Бога, и здрави и вљерни, и ништа фалсо не пишемо које би донијело штету господску, него се уздам у господина Бога да свако моје слабо писмо носи корист и част господску и велик напредак, ако се узвљерују ова моја слаба писма, ако ли се не узвљерују, мене није ништа мучно него ми чине почиват и с миром Бога молит за своју душу, а већ нигде ништа не писат“.

Шеснаестог августа 1729 године извјештава Антонија Бемба: „Ашче и с муком и слабошћу нашом не могу ни служит, ни писат, ма онолико колико могу толико ћу служит и вазда се поклонит в(ашем) п(ресвијетлом) и п(реузвишеном) г(осподству). Чује се сад неки нови глас да иде четири стотине масак праха и олова у Бар и у Улцињ, а друге четири стотине у Спуж и у Подгорицу, а треће четири стотине у Скадар и у Жабљак. То ти се тако чује, а ваше ће п(ресвијетло) г(осподство) боље за то знат. Толико ми што чујемо то ви и пишемо, а Бог зна, не могу ни писат, него сам фалио и очима, а другому не дам да ми пише.”

Како је владика Данило добио ту страшну болест у ногама, јасно нам показује његово писмо од 12 новембра 1727 г. „... и јесмо мучени и трудни от многе смутње и огња међу кои горимо у ову краину, ма пак веће смо мучени от наше болести ножне, гњијући моје ноге от труда и зла које сам зло добио у моју младост трпећи студове и мразе, трпећи стојање на васе ноштна бденија, молећи се г-ну Б(ог)у за ови стрптиви и безумни народ, трпећи узви: око-ви жељеза, тамнице, кошницу како и апостол Павал за црков и вјеру, трпећи разорениа и разграбљениа црковнаго... Ја се на-ходим тешко мучан, јер сам хром; не могу по горах ни пљеши, ни на коње ходит, а не бих се лијенио, Б(о)г зна за умирит краину, не бих гледа ластоћу, не бих гледа високоост и господство, него бих апостолски и пјесице ходио, и учио, и мирио, него како приђе више рекох, пристигоше нас труди и болезни. Не можемо се нака-нит уру хода поћи, а књиге без чловјека слабо слушају... На но-ге стојат не могу ни чрту от уре, вјерујте ми.”

Није риједак случај да се владика Данило жали у својим писмима на „зли и непокорни народ” у Црној Гори. „Ја сам“, ка-же он на једном мјесту, „доста и жив био међу ови зли и непо-

корни народ". На другом мјесту он назива Црногорце „проклетим и безразумним“ народом. Он се носио мишљу да напусти Црну Гору или да се повуче у пустињу и да се ода молитви Богу. „Примили сте многе моје слабе књиге“, тако он обавјештава 13 октобра 1729 г. Антонија Бемба, „и моју слабу службу која је сва у вљетар и у маглу пошла от злијех и смућенијех људих и тако смо били рекли и отлучили и сад говорим и отлучујем да све ствари ове тјелесне службе оставим, па да се пођем овако хром куће одалит от овијех странах, или ако ми буде мирно поћ у пустињу Б(ог)а молит за своју д(у)шу, како ме (с)вега писма уче онијех старијех пустињик кои от метежа злијех и кичељивијех људих бљежаху у пустињу, ма су мање не могу учинит да се јоште с овом нашом пониженом не заборавим јавит и поклонит се в. п. и п. г. и дат ви на знање како се ови паша обазули, а иде за пашу Бећир-паша Ченгић кои је с преведријем дуждом велик пријатељ, а овој земљи не знам хоће ли бит пријатељ зашто ова луда земља за малу се ствар њему омрази и говори се да је изишао ферман на ову краину да се пали и роби, а већ не знам кои ће ордени у та ферман доћ, али на сву краину, али на неке злочинце“.

Владика Данило није имао тамница у земљи и једино средство којим се служио против зликоваца били су проклетство, које је било оружје и Петра I, и „отлучивање“ од цркве.

Важно је овдје истаћи и писмо владике Данила од 4 новембра 1728 г. Паштровићима из кога се види да је Цетиње било у његово вријеме јако племе и због тога је владика Данило савјетовао Паштровићима да се нагоде и помире са Цетињанима.

Сем 39 писама владике Данила, преписао сам у Државном архиву у Задру и око 200 оригиналних докумената на нашем и италијанском језику из епохе Петра I Петровића Његоша. То су већином оригинална писма митрополита Петра I Симеуну Орловићу и писма других разних црногорских руководећих личности из епохе Петра I.¹⁾

Скоро сав остали исписани архивски материјал односи се на епоху Петра II Петровића Његоша.

Настојало се да се испише у Државном архиву у Задру свака ствар из епохе Петра II Петровића Његоша због прославе стогодишњице од његове смрти.

О чему говоре ови документи из епохе Петра II Петровића Његоша?

Документи из 1830 г. причају нам о смрти митрополита Петра I Петровића Његоша, о ступању на власт Радивоја Петровића, о његовим односима према Аустрији, Турској и о унутрашњим приликама у Црној Гори. Ту је ријеч и о покушају присвајања

¹⁾ Под надзором д-ра Стјепана Антољака 1951 г. исписивала је Емилија Миловић у Државном архиву у Задру и у Библиотеци Археолошког музеја у Сплиту грађу на њемачком језику која се односи на митрополита Петра I Петровића Његоша и владика Рада и она је преписивала и материјал из новина "Gazzetta di Zara", "Osservatore dalmato", "Allgemeine Zeitung" и т. д. који се односи на Петра II Петровића Његоша и Црну Гору ондашњег времена.

манастира Стањевића и Под Маина од стране Аустрије и о отпору Радивоја Петровића и других црногорских старјешина против тога аустријског насиља.

Документи из 1831 г. говоре о доласку у Црну Гору Ивана Ивановића-Вукотића и Матеје Вучичевића, о аустријском шпијуну Јоку Руцовићу, који је био послан у Црну Гору ради обавјештајне службе, о јавном мишљењу у Црној Гори, о странкама и струјама у њој, о страним утицајима на Радивоја Петровића, о гувернадуру Вуколају Радоњићу, о преписци између Црне Горе и Русије, о одласку Симе Милутиновића у Србију. Ту је ријеч и о санитетском кордону, о аустријском трагању за документима у Венецији, Задру и Котору из којих би се могло видјети да манастири Стањевићи и Под Маине припадају Аустрији. Има нешто података у документима из 1831 г. и о посвећењу Радивоја Петровића за архимандрита у Кому, о његовом путовању по Црној Гори и о доласку у Црну Гору Димитрије Милаковића.

Међу документима из 1832 г. има извјештаја о Грахову, о протјеривању из Црне Горе Вуколаја и Марка Радоњића и њихових породица, о доласку у Црну Гору рускога професора Александра Ројца и о његовом снимању црногорског земљишта, о смрти Вуколаја Радоњића у Котору и о обдукцији његовог леша, о односима Аустрије и Црне Горе, о неуспјелом црногорском нападу на Подгорицу, о Руцовићу и његовим извјештајима и о Димитрији Милаковићу.

Документи из 1833 г. говоре о реформама у Црној Гори руских изасланика Матеје Вучичевића и Ивана Ивановића-Вукотића, о силаску архимандрита Петра II у Стањевиће. Има доста докумената из ове године о путу Петра II у Петроград о његовом завладичењу, о његовом повратку у своју земљу, о даровима које је донио из Русије, о пребјегавању аустријских држављана из Боке у Црну Гору, о породици Илије Лумбардића из Боке, која је одржавала извјесно вријеме пријатељске односе с Петром II, о доласку у Црну Гору типографа Михаила Петрова са једном читавом штампаријом, о доласку у нашу земљу рускога архитекте и геометра Георгија Тврдохљебова, о Машану Савовом Петровићу, о односима Хасан-аге Ресулбеговића из Требиња према Грахову, Никшићу и Црној Гори, о великим симпатијама бокелског и дубровачког живља према Русији, о калуђеру Стевану Лазаревићу, о црногорској набавци соли у Боки, о односима епископа Рајачића према Петру II и о дјелу Петра II „Глас каменштака“ које је он намјеравао да штампа у Бечу.

Документи из 1834 г. говоре о скупљању пореза у Црној Гори, о потешкоћама на које је наишао Петар II приликом његовог утјеривања, о силаску Петра II у Стањевиће, о напуштању Црне Горе Ивана Ивановића—Вукотића и Матеје Вучичевића, о политичком стању у Црној Гори и о проглашењу митрополита Петра I за свеца.

Материјал из 1835 г. говори о црногорском освајању Жабљака и о његовом напуштању, о Ђорђији Петровићу, о доласку

у Црну Гору Димитрије Момировића, о односима Црне Горе према Србији, о подизању „Табље“ поврх Цетињског манастира која је требало да послужи за одбрану резиденције Петра II, о похвалној пјесми Петра II „Ода Фердинанду I“ и о књигама које су добиле црногорске цркве из Русије.

Архивска грађа из 1836 г. прича нам о сукобу Црногораца с Турцима на Грахову и о великом црногорском поразу, о црногорским упадима у Херцеговину, о боравку Петра II у манастиру Под Маине, о продаји манастира Под Маине, о поласку у Русију Петра II и о сељењу 100 Црногораца из Црмнице у Цариград.

Историјска грађа из 1837 г. саопштава пуно података о проласку Петра II кроз Беч за Русију, о његовом повратку из Русије заједно с руским потпуковником Јаковом Озерецковским, о путовањима Озерецковског и Петра II по Црној Гори, о непријатељском раду Ђорђија Петровића против Петра II, о завјери Кнежевића и других Црногораца против Петра II, о енглеском вицеконзулу у Новом Пазару Николи Васојевићу, о разграничењу између Црне Горе и ондашњег аустријског Которског округа, о везама аустријскога капетана Фридриха Орешковића с Ђорђијом Петровићем и Петром II.

Материјал из година од 1838 до 1841 доноси пуно детаља о разграничењу између Црне Горе и бившег аустријског Которског округа. Ондашњи аустријски чиновници барон Фердинанд Шалер, капетан Фридрих Орешковић, окружни которски поглавар Габријел Ивачић, сплитски комесар Едуард Гриј и многи други аустријски чиновници који су узимали живо учешће у разграничењу и који су годинама живјели у Боки Которској и кретали се дуж границе Црне Горе и ишли у саму Црну Гору, забиљежили су нам пуно драгоцених података о животу Петра II, о личностима које су га окружавале и о ондашњим културним, економским и политичким приликама у Црној Гори. Тај материјал добро ће доћи не само за проучавање историје Црне Горе ондашњег времена него и за етнологију. Сем о разграничењу, овај материјал говори још о доласку у Црну Гору саксонског краља Фридриха Аугуста, руског инжењера Јегора Ковалевског, рускога дворског савјетника Александра Владимировића Чевкина, о путовању кроз Црну Гору капетана Фридриха Орешковића, о доласку у Црну Гору Антуна Мажуранића, Људевита Гаја и Вука Караџића. Документи нам пружају извјесне податке о подизању „Биљарде“, о завођењу реформи Петра II у Црној Гори, о опозицији Петра II на чије се чело био ставио кнез Андрија Богданов Калуђеровић, о крвавом оружаном сукобу на Паштровској Гори између Црне Горе и Аустрије и о примирју у Будви, о ковању медаља за храброст Петра II, о подизању пута од Цетиња преко Његуша до аустријске границе, о набављању кратких пушака и праха из Ријеке (Fiume), о набављању соли за Црногорце из Котора и о упадима црногорским у турске провинције.

Документи из 1842 г. говоре о поклону Петру II крста на прима са брилијантима од стране аустријског цара Фердинанда I ради срећног повлачења границе између Которског округа и Црне Горе, о састанку Петра II с Али-пашом Ризванбеговићем у Дубровнику и о признању самосталности Црној Гори од стране једног турског претставника, о кнезу Николи Васојевићу и његовом тамновању у скадарској тамници, о подизању утврђења „Хумац“ на Грахову и о утврђивању граховске пећине „Демирова капија“ од стране Петра II, о руским новчаним пошиљкама Црној Гори, о припремама за рат Петра II против херцеговачких Турака, о црногорским и граховским упадима у Херцеговину, о склапању примирја на мјесец дана између требињског заповједника Хасан-бега и Петра II и о суду од кметства између Црногораца и которског живља.

Архивски материјал из 1843 г. пружа нам доста драгоцених података о уговору између Петра II и мостарског везира који су потписали 28 октобра 1843 г. Осман-ага Зворничанин и Димитрије Милаковић, о успостављању суда од кметства, о заузимању острва Лесендра и Врањине на Скадарском Језеру од стране Осман Малцан паше и о настојањима Петра II да та острва поврати, о Владичином утврђивању Грахова, о копању руда у Црмници, и о поклону геометријског апарата за премјеравање земљишта Петру II од стране аустријске владе.

Има пуно докумената из 1844 г. који говоре о путу Петра II у Беч. Петар II полази у Беч да би израдио код руског посланика у Бечу да Русија и даље доставља Црној Гори годишњу помоћ коју јој је одредила и да изради код аустријског двора да му се допусти да пресели из Црне Горе на аустријску територију хиљаду црногорских породица које нијесу због сиромаштва могле даље да живе у своме завичају, да би сем тога израдио код аустријске владе да се ослободи таксе она роба која долази из Црне Горе у Котор и да транзитно увезе у Црну Гору одређену количину праха и соли са аустријске територије. Петар II путује првенствено у Беч да би заинтересовао Русију и Аустрију да би оне утицале на Порту да му се поврате острва Лесендро и Врањина која је скадарски везир на мучки начин отео Црногорцима. Према извјештајима дубровачког окружног поглавара Карла Роснера Петар II је ступио, на своје пролазу кроз Груж, у везу са извјесним бројем бродоградитеља и с њима се био погодио да они дођу у Црну Гору да му сапраде четири или пет бродова топовњача да би могао да поврати од Осман Малцан паше горе споменута острва. Аустријска Дворска канцеларија била је одмах, кад је то сазнала, издала наређење Карлу Роснеру да строго пази да неко од аустријских држављана из Которског и Дубровачког округа не пође у Црну Гору ради прављења тих бродова пошто би ти бродови били уперени против Турске с којом Аустрија живи у пријатељским односима. Има докумената из 1844 г. који нам саопштавају пуно података о црногорском набављању пушчаних цијеви из Ријеке, о интервенцији руске и аустријске владе у Цариграду ради предаје острва

Врађине и Лесендра Црној Гори. Неки документи из ове године говоре о погибији кнеза Николе Васојевића у Црној Гори.

Архивска праћа из 1845 г. обрађује на дуго и широко размирице између ондашњих аустријских поданика Ораховчана из Боке и Залажана из Црне Горе. Понеки документи говоре и о боравку Петра II у Перасту ради морских купања која су трајала једну недјељу дана, о црногорским упадима у Херцеговину и о односима између Црне Горе и Србије.

Документи из 1846 г. саопштавају нам пуно података о путовању Петра II у Беч, о продаји накита Петра II у Трсту, о куповању у Трсту жита за Црногорце који су због неродне године оскудијевали у свему, о црногорским упадима у Херцеговину, о подизању фабрике барута у Црној Гори, о ропству 85 Црногораца у скадарским затворима који су због сиромаштва били пошли у Цариград да тамо траже неко запосљење. Скадарки Осман Малџан паша искористио је неродну 1846 годину па је почео навелико да мити Црногорце. Давао им је жита, одијела и друге разне ствари. Велики дио Црмничана, Пипера, Бјелопавлића и Куча одметнуо се од Петра II и пошао је у Скадар паши.

Подмиђивање скадарског Осман паше наставља се и у 1847 години. Те године долази у Црмници до крвавих окршаја између присталица Петра II и оних који су признали врховну власт Осман паше. О тим борбама сачувано нам је из 1847 г. пуно извјештаја. Има извјестан број извјештаја из ове године о стријелању пиперског одметника Тодора Мушикина, његова брата и његова сина. Неки нам документи причају о повраћању Црмничана, Пипера, Бјелопавлића и Куча под власт Петра II, а неки опет о црногорским сукобима с Арбанасима.

Већи дио докумената из 1848 г. описује у детаљима врење у Боки Которској и Далмацији за вријеме бурне године 1848, буну у Жупи против аустријске власти, скупштину на Прчању и њене одлуке, став Петра II према Которском и Дубровачком округу и бану Јелачићу. Документи из 1849 г. приказују буну у 1848 г. и одјеке те буне. Они говоре о политичким приликама у Которском округу, о везама Петра II с баном Јелачићем и о настојању аустријских власти да успоставе ред и мир у Которском округу.

Архивска грађа из 1850 г. говори о болести Петра II и о његовом путу у Италију, о његовом набављању муниције, о припремама Омер паше да би освојио Црну Гору и о другим разним стварима.

Историјски материјал из 1851 г. описује доста детаљно болест Петра II, његов пут у Беч и његову смрт. Има ту нешто мало архивске грађе која говори о планираном приказивању једног дијела „Горског вијенца“ у једној приватној кући у Рисну. Рисански дилетанти Александар Јововић, Никола Ђурковић, Васо Лучић, Никола Угриновић, Нико Бјеладиновић, Марко Јовановић, Лука Огњеновић, Лазар Поповић, Лазар Ђуковић, Митар Илић, Нико Видовић и Тодор Папченица тражили су 4 марта 1851 г. од начел-

ства у Рисну да им допусти да изведу „Горски вијенац“ у приватној кући и о свом трошку. Они су приложили текст „Горског вијенца“ и дали су обавезу да ће испустити све оне стихове које власт означи црвеном оловком. И поред свега тога није им допуштено да прикажу „Горски вијенац“¹⁾.

Има подоста материјала међу архивском грађом од 1834 г. до 1851 г. која говори о здрављу, болести и смрти Петра II Петровића Његоша.

У Државном архиву у Задру исписана су и оригинална писма на нашем, француском и италијанском језику књаза Данила и велики број докумената од 1852 до 1860 г.

Са дозволом д-ра Стјепана Антољака, управитеља Државног архива у Задру, направљено је и око двјеста снимака оригиналних писама Петра II и разних личности које су стајале у вези с њим. Снимили смо и друге важније документе и цртеже из његова времена.

При раду у Државном архиву у Задру пружали су ми свесрдну помоћ у сваком погледу д-р Стјепан Антољак, д-р Мирко Зјачић, д-р Круно Крстић²⁾ и д-р дон Анте Марија Стргачић, као и читаво особље Архива.

Д-р Стјепан Антољак нас је, сем тога, упозоравао и на архивску грађу која се налази и у другим архивима на територији Хрватске, а која се односи на Црну Гору.

Ј. Миловић

---

¹⁾ Из „Прилога Народном листу“ број 7 II Nazionale, Periodica, politica e letterario, 1862) сазнајемо да су приказивани у Будви за Његошева живота „Горски вијенац“ и „Шћепан мали“. Нема поузданих доказа да су ова Његошева дјела давана на Цетињу између 1847 и 1851 г. Душан Вуксан је нашао у Државном архиву на Цетињу једну цедуљу на којој се налази подјела улога за „Горски вијенац“. Вуксан је погрешно закључио да је то Његош писао својом властитом руком.

²⁾ Д-р Круно Крстић ме упозорио на писма владике Данила.